

השפעתה של ארצות־הברית על היתרון האיכותי של צה"ל*

ההיגיון האסטרטגי המדיני והמסחרי שבו אוחזת ארצות־הברית להצדקת מכירותיה הביטחוניות למדינות ערב יוצר מעין "מרוץ חימוש רדום", שבו מצטמצם הפער האיכותי הצבאי של ישראל ביחס למרחב הסובב אותה. יחד עם זאת מייצרת ארצות־הברית "תלות" ערבית בה המפחיתה, לכאורה, את המוטיווציה לצאת למלחמה נגד ישראל. המסקנה היא שעל ישראל לכוון מנגנון הסכמה עם ארצות־הברית באשר לאמצעי הלחימה שייכנסו לזירה מתוך עניין לטפח את היתרון האיכותי של צה"ל כמרכיב חיוני בשימור היציבות האזורית לאורך זמן

סא"ל אביעד סלע

של צה"ל. אקדים ואומר, כי יתרון זה מאוים באופן קבוע, וברבות השנים ניכר כי ארצות־הברית הרימה במידה רבה את הסכרים ממערכת שיקוליה בכל הקשור למכירת מערכות נשק וחימושים מתוצרתה, ואלה זמינים כיום בתצורות מתקדמות למדינות ערב. ברי כי מכירות הנשק האמריקניות האלה, הנובעות משיקולים אסטרטגיים, מדיניים ומסחריים, מקשות על צה"ל לשמור על רמת מענה הולם, עד כדי כך שמחיר הניצחון של ישראל במערכות הקרב הבאות עלול להיות גבוה. ליצירת שפה משותפת אגדיר את היתרון הצבאי האיכותי כ"גיוס מרכיבי איכות לכלל יכולות הגנה על הביטחון הלאומי מול מגוון של איומים ושל סיכונים כדי לגשר על אסימטריה כמותית ולאפשר קיום יכולות הרתעה והכרעה מהירה באובדן ובמחיר נמוכים".¹

מכירות הנשק
האמריקניות, הנובעות
משיקולים אסטרטגיים,
מדיניים ומסחריים,
מקשות
על צה"ל לשמור
על רמת מענה הולם

מראשית ימיה ניצבה מדינת ישראל מול פער כמותי מאיים ובלתי ניתן לגישור בינה לבין מדינות ערב. אסימטרייה במונחי שטח (עומק אסטרטגי), אוכלוסייה (פוטנציאל להעמיד כוח סדיר גדול) ומשאבי טבע חייבו את ישראל למקד את עולם התוכן של ביטחונה הלאומי בחתירה בלתי פוסקת לבנות את עוצמתה על בסיס איכותי, שבכוחו יהיה להרתיע את יריביה, והיה ותקרוס ההרתעה – אז להכריע כל שילוב של קואליציה ערבית אפשרית. עניינו של המאמר הזה הוא להצביע על משמעות השפעתה של ארצות־הברית על היתרון האיכותי הצבאי

כללי

רע"ן ארה"ב בחטיבה
לתכנון אסטרטגי
באג"ת

יסודות קוגניטיביים להנחת הצורך ביתרון איכותי

המבנה האסטרטגי של המזרח התיכון הציב את ישראל כבר עם הקמתה בנחיתות כמותית מול שכנותיה במונחים של שטח, של אוכלוסייה ושל משאבי טבע. מזכירו המדיני של דוד בן-גוריון, יצחק נבון, לימים נשיא מדינת ישראל, סיפר כי "הזקן" נהג לעיתים קרובות להתבונן במפה שהייתה תלויה על קיר משרדו, שבה צבועה הייתה ישראל בצבע אחד, וכל מדינות ערב בצבע אחר, ולומר: "כל הלילה לא ישנתי בגלל המפה הזאת. מהי ישראל? הבט, כתם קטנטן אחד! נקודה אחת! איך היא נתקיים בעולם ערבי זה?"²

הנחת היסוד הזאת הייתה משותפת לעוד כמה ממעצבי תורת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל אחרי בן-גוריון, וניכר שהיא חילחלה עמוק בתודעתם והיכתה שורשים בתפיסת הביטחון של ישראל ובתוכניות בניין הכוח וההתעצמות של צה"ל.

יגאל אלון גרס בשנות ה-50, כי מבחינה גיאוגרפית, ישראל היא "רצועה צרה של אדמה, גבה... אל הים והיא... מוקפת מכל שאר צדדיה... ישראל... דלה עד כדי ייאוש באוצרות טבע... לעומת ארצות האויב".³

בתחילת מלחמת יום הכיפורים ביטא גם שר הביטחון דאז, משה דיין, דאגה מפני האסימטריה הכמותית שמציבה את צה"ל בנחיתות מול צבאות ערב התוקפים: "אם לא נשיג הכרעה, נשחק את כוחנו ונישאר באמצע המערכה בלי כוח צבאי מספיק. הערבים יש להם נשימה ארוכה".⁴

שר הביטחון בממשלתו הראשונה של מנחם בגין, עזר ויצמן, כתב כי "בחינה אובייקטיבית של הנסיבות ושל היחסים המספריים הופכת את היוצרות ועושה אותנו

מיסטיים ואת הערבים ריאליים ורציונליים". ויצמן גרס בהקשר זה כי נקודת ההשקפה הערבית מבחינה אומנם בנחיתותם האיכותית, אך סבורה כי הכמות היא שתכריע בסופו של דבר לטובת הצד הערבי. "בתחושה הזאת אני חי", ציין ויצמן, "בתחושה זו אני פועל. זו חזות קשה. בלתי נעימה. היא תובעת ראייה מפוכחת והתרחקות מאשליות. היא מחייבת בניין כוח אדיר, מעניק ביטחון למרות כל הנתונים".⁵ משה ארנס, שהיה שר ביטחון תחת שלושה ראשי ממשלה, ביטא בשנות ה-80 את השקפתו, שלפיה "המצב האובייקטיבי הוא כזה שאין ביכולתנו להשיג מה שבנות הברית השיגו במלחמת העולם השנייה - להכניע... מאזן הכוחות באזורנו שונה".⁶

ניתן להבין איפוא כי תפיסה זו של היריב בעיני מעצבי הביטחון הלאומי של ישראל לאורך השנים התבססה על הנחות יסוד השאלות מתחום התיאוריה של ה"ריאל-פוליטיק".⁷ בהתאם להנחות היסוד האלה, ראו קברניטי הביטחון של ישראל לאורך השנים דפוס קבוע ומתמשך של חתירה ערבית מתמדת לעוצמה - כדי לממשה בסופו של דבר נגד ישראל. ברור היה להם לאורך השנים, כי בעוד שניתן לנצח במספר רב של עימותים ומלחמות, הרי שלמדינות ערב מספיק הניצחון הבודד שבכוחו יהיה להציב אתגר לעצם קיומה של מדינת ישראל. בן-גוריון, באחת משיחותיו עם חברי המטה הכללי של צה"ל, אמר: "אסור לנו שתהיה מפלה. הם [הערבים] יכולים שתהיה להם מפלה פעם אחת ושנייה. נפיל עשר פעמים את מצרים - זה לא כלום. יפילו פעם אחת אותנו - וזה נגמר".⁸ שנים לאחר מכן, בשלביה הראשונים של מלחמת יום הכיפורים, נתן שר הביטחון, משה דיין, פורקן להערכתו, שלפיה מצויה ישראל על סף אובדן הבית השלישי.⁹

מטוסי קרב אמריקניים ומצריים מעל הפירמידות בתרגיל "כוכב זוהר", שאותו מבצעים במשותף צבאות ארה"ב ומצרים

להדאיג את ישראל ולהפך את מאזן הכוחות השברירי השורר במזרח התיכון.

מדוע מקקת ישראל ליתרון איכותי?

ההיסטוריה המדינית במזרח התיכון מלמדת כי לאורך השנים חתרו מדינות ערב להציב אתגר לעצם קיומה של ישראל, אף שבאותו הזמן לא היוותה ישראל איום קיומי על שכנותיה. היכולת לקיים דפוס של שיתוף פעולה אמיתי במרחב וקבלת ישראל על-ידי שכנותיה כשחקן שווה, שעיומו יתקיים "שלום חם", הן כנראה יעדים בני השגה בטווח הרחוק בלבד. העדר פתרון למחלוקת עם הפלסטינים על הגבולות ועל זכות השיבה וכן הבדלים תרבותיים ודתיים ימשיכו להקשות על תהליכי האינטגרציה של ישראל באיזור. המציאות הזאת מחייבת את ישראל להמשיך לשמור על יתרונה האיכותי כאמצעי המרכזי לאיזון הפער הכמותי בינה לבין מדינות האיזור.

בעשורים שחלפו מאז מלחמת ששת הימים השתנתה לבלי הכר חזונו האסטרטגית של המזרח התיכון, והיום כבר אין מי שיטען ליחסי הכוחות שבין "גוליית" הערבי לבין "דוד" הישראלי, המאויים. אולם מרכיבי יסוד, המקשים על היכולת לבנות את הכוח של צה"ל ולהפעילו מול הסביבה, נותרו בעינם:

■ **האסימטריה בין ישראל לבין מדינות ערב.** מבחינת המכלול הרחב של מרכיבי הביטחון הלאומי שמעבר להיבטים הצבאיים, גם היום אין לישראל עומק אסטרטגי. מרבית האוכלוסייה של המדינה ותשתיותיה מרוכזות במרכז הארץ, ברצועת חוף צרה – מה שמקשה על הגנתן מפני איומים מקרוב ומרחוק – בוודאי בעידן טילי הקרקע-קרקע והרקטות ארוכות הטווח. נוסף על כך אין ישראל יכולה להרשות

בניית המענה לאיום הערבי מחייבת ביצוע "הערכת נטו" (Net Assessment), המשקללת את עוצמות היריב אל מול כלל מרכיבי התגובה הישראלית כדי לקבל תמונה הגיונית וקוהרנטית. מהבחינה הזאת הביאה הצמרת הביטחונית של ישראל כל השנים בחשבון גם גורמים המפחיתים מעוצמתן הכמותית של מדינות ערב, ולעומתם – גורמים המעצימים את היכולת הישראלית. למשל, הפיצול והיריבויות הפוליטיות בעולם הערבי, המקשים על גיוס יעיל של כלל מרכיבי העוצמה שברשות מדינות ערב, וחולשת כלכלותיהן; ולעומת זאת, בצד הישראלי: תורת לחימה, איכות חיילים והסינרגיה שבין אלה לבין מערכות לחימה משופרות, המקנות יכולות תמרון, ובעשור האחרון גם יכולות אש מדויקת. יחד עם זאת נשארה ישראל נאמנה למדיניות החותרת לחזק את כל קוטבי הביטחון הלאומי (Catch all Strategy): חיזוק כוחותיה הקונוונציונליים, ובה בעת שימת דגש על "עמימות גרעינית"; בניית תעשיות ביטחוניות המאפשרות יכולות ייצור עצמי ברמה טכנולוגית גבוהה; ובצידה הישענות על רכש אמצעי לחימה ממקורות חיצוניים; ולבסוף גם היסמכות על "היחסים המיוחדים" עם ארצות-הברית, מעצמת-על המחויבת לביטחונה.

הזמן שחלף מאז מלחמת יום הכיפורים לא ריפא את צלקות הטראומה הלאומית והביטחונית שחוותה ישראל. משנות ה-80 ועד היום נמשכת נוכחות אתגרים ברמות שונות של חומרה: מפיתוח נשק להשמדה המונית ושל האמצעים לשיגורו, בעיקר על-ידי מדינות "פורעות חוק" במרחב המפרץ הפרסי (איראן, עיראק); וברובד אחר, איומי טרור בגבולות ובלב המדינה. בין שני מעגלי האיום האלה ניצב מעגל איומים נוסף – של מדינות המצטיידות במערכות אמל"ח ממיטב הטכנולוגיה, בעיקר מתוצרת ארצות-הברית, שיש בהן כדי

המסחר. הליברליזציה הזאת מאפשרת לבצע קפיצות מדרגה במערכות מכפילות כוח, דוגמת תחום ההצפנה, הלוויינות המסחרית, רמת הדיוק של אותות "ג'י-פי-אס" וכו'.

האינטרסים האמריקניים

היציבות האזורית במזרח התיכון מהווה מטרה ואמצעי כאחד עבור ארצות-הברית. ביציבות אזורית יש כדי לקדם גם יעדים נוספים, דוגמת הכלת עיראק ואיראן, שמירה על רמות סבירות של מחירי הנפט, הקניית ביטחון לישראל ומניעת תפוצה של נשק להשמדה המונית. לקידום מכלול היעדים האלה דבקה ארצות-הברית במדיניות של "מגע והידברות" עם מדינות האזור, ואכן, לצד התייצבותה האיטנה לימין ישראל, בולטת מערכת היחסים המיוחדת של הממשל בושינגטון גם עם מצרים, עם ירדן ועם מדינות המפרץ. במהלכים מסוימים שמנסה ארצות-הברית לקדם אף גוברת ידידותה עם מדינות ערב על שיקולי שיתוף הפעולה האסטרטגי עם ישראל. דוגמא בולטת הייתה במלחמה עם עיראק ובעימותים החוזרים ונשנים עם בגדאד במהלך שנות ה-90, כאשר ישראל נתבעה להבליג על תקיפת שטחה לטובת בניית קואליציה ערבית ומערבית, שהייתה מכריעה לסגירתה של טבעת החנק על צוואר משטרו של סדאם חוסיין. המשמעות המרכזית של התפתחות זו היא שנוצר איזון רב יותר בשיקולים האסטרטגיים של ארצות-הברית ביחס לישראל, ולמדינות ערב. תרגום מגמה זאת בא לידי ביטוי, בין השאר, בעלייה בהיקף האישורים למכירת אמצעי לחימה אמריקניים מתקדמים.

מכל מקום, שיקולים אסטרטגיים אלה, המסבירים את האינטרס האמריקני למכור מערכות אמצעי לחימה מתקדמות למדינות ערב, מצטרפים לשיקולים פנים-אמריקניים, שהם כלכליים ביסודם, המסבירים את הנחישות הרבה של ארצות-הברית לבסס את מעמדה כמעצמה המובילה בשוק המכירות הביטחוניות העולמי:

■ **שמירה על מקומות עבודה** בתעשיות הביטחוניות של ארצות-הברית והמשך פעילותם של פסי הייצור. המשבר העולמי בתעשיות הביטחוניות גרר כמה מיזוגים של חברות ענק אמריקניות, ובלא חוזים לרכש לא יהיה מנוס מפטורים רחבי היקף. מנקודת המבט הזאת הופך יצוא הנשק לסוגיה פוליטית פנים-אמריקנית, המדרבנת מחוקקים בקונגרס ואת ראשי הממשל בושינגטון לפעול למען האינטרסים של התעשיות הביטחוניות - בעיקר אלה הממוקמות באזורי הבחירה שלהם.

לעצמה לקיים צבא סדיר גדול בשל המחיר הכלכלי והחברתי הנובע מכך, בעוד שבצבאות ערב עיקר הכוח נשען על הצבא הסדיר. מדדים נוספים של גודל אוכלוסייה (פער של 1.5% - 2% בשנה בשיעורי הריבוי הטבעי) ושל משאבי טבע (בדגש על מקורות האנרגיה - נפט וגז) מרחיבים את הפער.

■ **קשיים הולכים וגדלים במענה הצבאי לאיומים המתפתחים.** בעשור שלאחר קריסת ברית-המועצות ומלחמת המפרץ נאלצה ישראל לבנות מענה לאיומים חדשים ומגוונים, שבולטים בהם כלי-נשק להשמדה המונית וטיילי קרקע-קרקע. אלה יוצרים מאזן כוחות חדש ולא נוח. בצל המרכיב הזה מתפתח איום חדש על יכולת המענה של צה"ל בדמות זמינותו, יותר מבעבר, של מערכות נשק מתקדם מתוצרת מערבית, במיוחד מערכות אמריקניות, כמעט לכל דורש. שחרורן המוקדם של טכנולוגיות מתקדמות - לעיתים אף במקביל להצטיידות בהן בצבא ארצות-הברית - מכרסם במידה ניכרת ביתרון הטכנולוגי שממנו נהנה צה"ל בעשורים האחרונים.

הגברת קצב המכירות הביטחוניות של ארצות-הברית לאיזור מסייעת למדינות ערב לסגור פערים איכותיים, שהם חיוניים לכושר ההרתעה וההכרעה של צה"ל. האתגר שניצב בפני ישראל לשמור על יתרונה הצבאי האיכותי הפך למשימה קשה שבעתיים, ודווקא בעיתות שלום. הערכה שקנתה

הגברת קצב המכירות הביטחוניות של ארצות-הברית לאיזור מסייעת למדינות ערב לסגור פערים איכותיים, שהם חיוניים לכושר ההרתעה וההכרעה של צה"ל. האתגר שניצב בפני ישראל לשמור על יתרונה הצבאי האיכותי הפך למשימה קשה שבעתיים, ודווקא בעיתות שלום

לה אחיזה בשנות ה-90, שלפיה מצוי המזרח התיכון על מסלול של התייצבות עם הסרתו של מכשול התחרות הבין-מעצמתית על השפעה במזרח התיכון ועם פתיחתו של "חלון ההזדמנויות" לשלום, היוותה כר נוח עבור וושינגטון לאשר מכירה של מערכות אמל"ח מתקדמות למדינות ערב - גם במחיר שחיקה מסוימת של הפער האיכותי של ישראל.

המציאות האסטרטגית הזאת תורגמה עד מהרה על-ידי ארצות-הברית (ועל-ידי מדינות אחרות) לכלל מדיניות לשיפור גרף היצוא הביטחוני, במיוחד כשברקע משבר עולמי המאיים על שרידותן של כמה מהתעשיות הביטחוניות המובילות. מיותר לציין כי מלחמת המפרץ הייתה מהבחינה הזאת חלון ראווה נדיר בפני מדינות ערב, שהיו חברות בקואליציה האנטי-עיראקית, לחזות ביכולות האמריקניות, דבר שבוודאי רק קידם את מכירת המערכות שמתוצרת ארצות-הברית. המגמה הזאת הסתייעה גם בתהליכי ליברליזציה, שחלו בשנים האחרונות בחקיקה ובתקנות האמריקניות לסיווגן מחדש של מערכות בעלות שימוש כפול, וכן היא הסתייעה בהעתקת פריטים מהרשימה המחמירה, שמנהלת מחלקת המדינה, לרשימה המקילה שמנהל משרד

■ **תחרות מול יצרניות אחרות** (דוגמת צרפת, בריטניה ורוסיה) מאלצת את הממשל לא אחת לאשר מכירת מערכות למדינות ערב, שכן הימנעות ממכירתן או לחלופין מכירת מערכות מנוונות יאפשרו למתחרות של ארצות-הברית ליהנות משוק נוח יחסית ולמכור מוצרים דומים המצויים על המדף באירופה או באסיה. אחד המנגנונים, שבאמצעותם תומכים האמריקנים בתעשיית הביטחון שלהם, הוא מתן כספי סיוע ביטחוני לבעלות-בריתה – כספים שניתן לנצלם לרכש ציוד אמריקני בלבד.¹⁰ ראוי לציין שבשני העשורים האחרונים הצליחה מצרים להתעצם מבחינה צבאית ולקיים יכולות מתקדמות בדומה לצה"ל תודות לכספי הסיוע מארצות-הברית.

השפעת שחיקתו של היתרון האיכותי על בניין הכוח והפעלתו

האסימטרייה הכמותית שבין ישראל למדינות ערב מחייבת את צה"ל לטפח ולשמר שדות ליבה איכותיים, המשפיעים על היכולת

להביא להכרעה. בין אלה ניתן למנות את העליונות האווירית; יכולות מודיעיניות שיסייעו להעריך באופן נכון את כוונות האויב ולהיערך מולו מוקדם ככל שניתן; מערכות שליטה ובקרה מתקדמות; היכולת להשיג יחסי שחיקה גבוהים שנועדו לסיים את המערכה מוקדם ככל שניתן משיקולים כלכליים, מדיניים ושמירה על חיי אדם; וטיפוח יכולת הפעולה ארוכת הטווח.

שילוב של כלל המרכיבים האלה הוא שמקנה את היכולת לכוון יתרון צבאי איכותי, ובשילוב הזה טמונות גם עוצמות סינרגטיות. מרכיבים אלה, כולם כאחד, מהווים תנאים הכרחיים, אם כי לא מספיקים, לבנייתם של שדות האיכות. אליהם מצטרף תנאי הכרחי נוסף, השוכן בליבת היתרון האיכותי הצבאי, והוא גיוס הממד האנושי, הטכנולוגי והדוקטרינרי לכלל עוצמה מערכתית מרתיעה ומכריעה.

משמעות הדבר: יתרון צבאי איכותי פותח תחומים, המקנים לצה"ל שליטה ועדיפות בשדה הקרב, חרף הנחיתות הכמותית. לשון אחר, נכון יהיה לשים דגש על תורת הפעלה ש"תתעל" את המלחמה לכיוונים שבהם נבנה יתרונו היחסי של צה"ל – בממדים הטכנולוגיים. סביר להניח, כי רק בדרך הזאת יהיה בכוחו של צה"ל להגיע לכלל הכרעה – וביחסי שחיקה הנוטים בבירור לטובתו.

דא עקא, שמירה על שדות יתרון אלה וטיפוחם מחייבים הקצאת משאבים הולכים וגדלים, היוצרים אילוצים מערכתיים גדולים על יכולתו של צה"ל לשמר את יתרונו האיכותי:

■ **משאבים** (כסף, כוח אדם טכנולוגי מיומן וידע). צה"ל פועל במציאות של תקציב ביטחון מוקצץ ושל משימות ביטחון שוטף, הגוזלות משאבים רבים, בזמן שבו גובר הצורך לתת מענה לאיומים מתפתחים, הדורשים רמת מענה טכנולוגית במדרגות הולכות וגדלות.

■ **אמצעי לחימה מתקדמים**, שכאמור הופכים לזמינים יותר ויותר עבור מדינות ערב, בין היתר הודות לפתיחותן של שוק הנשק האמריקני בפניהן.

פ ל ט פ ו ר מ ו ת

המתויגות כהגנתיות הנמכרות למדינות ערב. דוגמא בולטת היא מכירת מערכות מתקדמות נגד מטוסים, המאפשרות למדינות ערב להפנות יותר מטוסים ממשימות הגנה על שמי המדינה למשימות תקיפה. מכאן שאין לבחון כל מערכת נשק כשלעצמה, אלא את השפעתה על המכלול הרחב של הלחימה.

■ **אימונים משותפים של צבאות ערב עם ארצות-הברית** חושפים אותם לתורת לחימה

מערבית, משפרים את יכולת הפעלת הכוח שלהם ומכרסמים ביחסי השחיקה שאליהם שואף צה"ל.

■ **קושי לקיים מסה קריטית כמותית.** איכות בלבד תאבד ממשמעותה, אם לא תהיה לה גם תמיכה כמותית, שתאפשר למצות את פוטנציאל האיכות. האילוץ להשגת המטרה הזאת, מטבע הדברים, הוא תקציבי.

■ **אימים על החוסן הלאומי.** כלכלה יציבה וצומחת, חינוך לערכים ופיתוח החינוך הטכנולוגי לצד יחסי חברה-צבא בריאים הם התשתית שתשפיע על יכולת הצבא לכוון יכולות שתשמרנה את יתרונו היחסי הצבאי של צה"ל אל מול אתגרי הסביבה החיצונית בעתיד. חוסן לאומי הוא דבר שאין לקחתו כמובן מאליו. יש לתחזקו, להשקיע בו תשומות לאורך שנים כדי שייניב את הפירות הרצויים, בעיקר בעידן הגלובליזציה, שבה רבים מהבוגרים של לימודי הטכנולוגיה ניצבים בפני פיתויי העולם הגדול, וכאשר אתוס הציונות מצוי בהתגוננות מול אתגרי הפוסט-ציונות, בלי שבנמצא אתוס אחר ומעודכן.¹¹

דילמות

בניית יכולות צבאיות מתקדמות בצד הערבי – בעיקר ממקורות סיוע אמריקני – מעוררת את השאלה עד כמה מדובר בתהליך שמסכן את מדינת ישראל. מחד גיסא אפשר לטעון, כי סביר שאף לא אחת מאותן מדינות ערביות, המסתמכות על הסיוע ועל הרכש האמריקני, תסכן את הקשר האסטרטגי עם ארצות-הברית על-ידי הצבת איום על

מתקדמות למדינות ערב במתכונת מנוונת, מערכות שיימכרו לצד הערבי בפערי זמן לאחר הטמעתן בצה"ל, או בהפעלת מנגנוני פיצוי שיאפשרו לישראל לשפר מרכיבי איכות מתחומים אחרים.

דילמה אחרת, המתקשרת במישור להכרח שבגיבוש הבנות עם ארצות הברית בתחום שימור היתרון האיכותי, נוגעת לסוגיית היבוא והיצוא הביטחוני שבין ארצות הברית לבין ישראל. ניתן לקבוע, כי קיים מחיר לנוחות שבקבלת כספי הסיוע הביטחוני מארצות הברית - מט"ח בערכים ידועים ונדיבים, המאפשרים תכנון ארוך טווח, לעומת חוסר הוודאות בנוגע לתקציב הביטחון השקלי, הנתון לשינויים ולאיום קבוע בקיצוץ. המחיר הוא בשעבוד הרכישות הביטחוניות לחברות אמריקניות וגמישות מועטה ביכולת להפנות תקציבים לרכש ולפיתוח "כחול לבן" בתעשיות הביטחוניות בארץ. פתרון אפשרי הוא בהשגת הסכמה אמריקנית להגדלת כספי ההמרה, אלא שהסיכוי לכך, כנראה, קטן.

צמצום היכולת של צה"ל לרכוש מהתעשיות הביטחוניות בישראל מטיל צל כבד גם על יכולת התעשיות הביטחוניות - מעמודי התווך של שמירת יתרוננו האיכותי בטווח הארוך - להתקיים ממכירות למדינות שלישיות. הסיבה: קל הרבה יותר למכור בעולם מערכות נשק שנרכשו על ידי צה"ל. ואם לא די בכך, הרי שהתלות הרבה בארצות הברית מטילה אילוץ כבד על יכולת התפתחותו של היצוא הביטחוני מישראל: פרשת עסקת ה"פלקון" עם סין, שטורפדה על ידי ארצות הברית, סימנה בקווים אדומים עבים וגסים את המגבלות שמטילה ארצות הברית על מכירת מערכות מתוצרת ישראלית.

תלות ישראלית זו ברכש הביטחוני מארצות הברית מחדדת דילמה נוספת, שלפחות מבעד לפרזימת היתרון האיכותי ראוי לבחנה כפתרון אפשרי. מדובר ברעיון להפחית דרמטית בסיוע הביטחוני לישראל ולהותיר על כנו רק את הסיוע לפרויקטים "כחול לבן", שמקיימים גם אינטרס ביטחוני אמריקני, על-פי מודל הסיוע

אינטרס אמריקני מובהק הגלום בשמירת ביטחונה של ישראל. מאידך גיסא, חשוב להבין כי הגם שאין בכוחן של יכולות להעיד על מוטיווציה של מדינה לעשות בהן שימוש אלים, הרי שבכוחן של כוונות להשתנות במהירות (למשל בעקבות הפיכה, עלייה של משטר אסלאמי וכד'), כך שחיבור של יכולות מתקדמות, שנבנו לאורך השנים, עם כוונות חדשות ייצור איום משמעותי. תסריט כזה מחייב את ישראל לבנות מענה המתייחס לכלל היכולות הרלוונטיות בצד הערבי, גם (ובשל רמתן הטכנולוגית, בעיקר) מול היכולות שמקורן ברכש ביטחוני מתוצרת ארצות הברית. זאת ועוד, ישראל חייבת להביא בחשבון מצב שבו יכולות כשלעצמן, המצויות בידי מדינות ערב, עלולות להשפיע על המוטיווציה לאתגר את ישראל. לשון אחר, בכוחן של יכולות, אם יחצו סף קריטי מסוים, לעודד את מקבלי ההחלטות במדינות ערב לעשות בהן שימוש.

תהיה זו תמימות לבסבור כי ארצות הברית תבחר לאבד נתח משוק מכירות הנשק שבו היא אוחזת במזרח התיכון בשל נוחות ישראלית, או לכרסם בסיוע החוץ הביטחוני, שהוא אחד ממנופי השפעתה המדיניים המרכזיים

האם מחייבות הסכנות האלה את ישראל "להיעמד על שתי רגליה האחוריות" בכל עת שארצות הברית תמכור מערכות מתקדמות למדינות האזור? תשובתי לשאלה זו היא שלילית. תהיה זו תמימות לבסבור כי ארצות הברית תבחר לאבד נתח משוק מכירות הנשק שבו היא אוחזת במזרח התיכון בשל נוחות ישראלית או לכרסם בסיוע החוץ הביטחוני, שהוא אחד ממנופי השפעתה המדיניים המרכזיים. הדעת נותנת כי ראוי יותר לכוון מנגנוני עדכון והסכמה בין ארצות הברית לבין ישראל באשר לפרטי נשק שבכוונת הממשל בווינגטון להכניס לזירה ולהימנע ממכירתם של אמצעי לחימה הפוגעים בשדות איכות חיוניים של צה"ל. לעיתים אף רצוי לישראל לוותר על רכישת פריטים מתקדמים מארצות הברית, ובכך להצדיק את אי-מכירתם למדינות ערב ולמנוע בכך את כניסתם לזירה. המצב האידיאלי מבחינת ישראל הוא שמנגנון ההסכמה ישמור על יתרוננו האיכותי של צה"ל באמצעות מדרג פעולות: מכירת מערכות

מודל המתאר את השחיקה ביתרון האיכות על ציר הזמן

ומה הלאה?

התבוננות בדינמיקה של שמירת היתרון הצבאי האיכותי – במגבלות המערכתיות והערכיות מבית לצד בניית מרכיבי איכות בצד הערבי והפער הכמותי הקיים לטובת מדינות ערב – מלמדת כי עלולה להיווצר לאורך זמן בעיה ברמה האסטרטגית למדינת ישראל. להלכה, לפחות, ניתן לומר כי הסכמי שלום כוללים בין ישראל לשכנותיה מהווים גורם מרסן, וכי סידורי ביטחון חזקים יצמצמו את ההסתברות למתקפת פתע; אולם קיים גם יסוד להערכה – שעל ארה"ב לקחתה בחשבון – כי הסכמי שלום בין ישראל לשכנותיה יחזיקו מעמד לאורך זמן לא במעט (ויש שיגידו אך ורק) ככל שתישמר עוצמתו הצבאית של צה"ל.

במבט לעתיד ראוי לשאול כבר כיום שאלות הנוגעות לקשר שבין ההתעצמות הצבאית של מדינות ערב באמצעות רכש וסיוע מערבי מתקדם לבין חולשתן הכלכלית והתרבות הפוליטית בהן. לשון אחר, יש לרדת לעומק המשמעות הנובעת מההשקעה הגדולה בביטחון במדינות ערב, בלי שההשקעה הזאת מלווה בשינוי פנימי של נורמות ושל פתיחות פוליטית וחברתית – שינוי שהוא תנאי הכרחי לביסוס סביבה יציבה לאורך זמן. המצב הזה עלול לחזק בטווח הרחוק את החשיבה השמרנית-לאומנית בכמה ממדינות ערב, באופן העלול לשבש את היציבות האזורית ולהציב אתגרים משמעותיים למדינת ישראל.

מההיבט המתודולוגי ראוי לנתח את המאזן האזורי

בכלים, אשר בכוחם יהיה גם למדוד את הפער האיכותי בין ישראל למדינות ערב. על פניו נראה כי קיימות שלוש אפשרויות לביצוע מלאכה זו:

■ **על-פי רשימות אמל"ח.** לבחון אילו מערכות אמל"ח וחימוש קיימות בצבאות ערב ולהשוותן למערכות וליכולות של צה"ל. בהתאם לשיטת הבחינה הזאת ראוי להבין כי לא רק הרמה הטכנולוגית של המערכות צריכה להיות מובאת בחשבון. הצבר כמותי של אמל"ח בידי מדינות ערב,

מעבר לסף מסוים, ייחשב גם הוא לגורם איכותי. מדד זה, אם יאמץ שיטות של חקר ביצועים, יוכל לנתח גם הפקת איכויות ממערכות נשק כפי שיבואו לכלל ביטוי במסגרת תורות הפעלה שונות.

■ **על-פי איום הייחוס.** לאבחן תחומים שבהם סבורה ישראל שתיאלץ להתמודד מול מדינות ערב – למשל בשדה קרב קונוציונלי או מול נשק להשמדה המונית, רק מול מדינות שכנות, או שגם מול מדינות העומק, ואולי בכל החזיתות גם יחד – ולבחון את מידת היתרון האיכותי ביחס לאיומי הייחוס שייקבעו.

■ **על-פי מחיר הניצחון.** גם אם סבורה ישראל כי בכוחה

הניתן לפרויקט ה"חץ". אימוץ הצעה כזאת מותנה, כמובן, בהפחתה דומה של כספי הסיוע הביטחוני למצרים. מצב כזה יאפשר לישראל להרחיב את הפער האיכותי הצבאי שבינה לבין מצרים בשל העדיפות שתינתן מעתה לתעשיות בישראל, לעומת כרסום ביכולת הרכש של מצרים מכספי הסיוע. מרגע שהמרוץ העיקרי יהיה בין התעשיות הביטחוניות של ישראל ושל מצרים, יבואו לידי ביטוי העליונות של ישראל בתחומי הטכנולוגיה, כוח האדם והכלכלה.

הלקח המצרי

מאז חתמה על הסכם השלום עם ישראל בשנת 1979, נהנית מצרים מסיוע אמריקני אזרחי וצבאי רחב היקף בגובה של כ-2 מיליארד דולר בשנה (מתוכו 1.3 מיליארד דולר סיוע צבאי).¹² סיוע זה איפשר למצרים במרוצת השנים להגדיל את כוחה הצבאי באופן משמעותי, ובמספר תחומים חיוניים גם להציב אתגרים של ממש ליכולת הפעולה של צה"ל.

המקרה המצרי מחדד כמה סוגיות בעייתיות עבור ישראל בתחום השמירה על יתרונה האיכותי היחסי:

■ **צה"ל נדרש לבנות את כוחו מול יכולות האויב** (להבדיל מכוונותיו), שכן יכולות מעבר לסף מסוים עלולות, אולי, להשפיע על המוטיווציה של היריב לעשות בהן שימוש. יתרה מכך, כפי שכבר צוין, כוונות עלולות להשתנות במהירות, בעוד שבניית מענה נמשך פרק זמן ארוך יותר.

■ שיפורים טכנולוגיים ורכש של

אמצעי לחימה מתקדמים על-ידי מדינות ערב מצמצמים לאורך הזמן את פערי המיומנות בין הלוחמים בצד הערבי לבין צה"ל.

■ **מודל הסיוע למצרים יצר ציפיות בקרב מדינות ערב** לזכות בנתח דומה במקרה של הסכם שלום עם ישראל. מבחינה זו אפשר ששאלת הרכש הביטחוני מארצות-הברית עלולה להוות גורם משפיע (ואולי מכריע) במערכת השיקולים של

מדינות ערביות נוספות (בראש ובראשונה סוריה), אם להגיע לכלל הסכם שלום עם ישראל. ישראל ודאי שלא תהיה מוכנה שיחזור על עצמו תקדים ההתעצמות המצרי.

מנגד, קשה להתעלם מהטענה כי מצרים תתייצב בפני דילמה אם להפעיל את עוצמתה נגד ישראל בתרחישים מסוימים, כשעל הכף הפסד התמיכה החומרית מארצות-הברית. מנקודת המבט הזאת, אולי דווקא בשל התלות המצרית בארצות-הברית נשמרת מידה רבה יותר של יציבות במערכות היחסים האסטרטגיות שבין ישראל למצרים, קל וחומר בנקודת שיווי המשקל העדינה של מאזן הכוחות האזורי הכולל במזרח התיכון.

מידת שיתוף הפעולה של ישראל עם מדינות זרות, בדגש על מיסוד "היחסים המיוחדים" עם ארצות-הברית, היא תנאי חשוב ביותר לאיזון כוחות סביר בין ישראל לערבים

"אף-15" מעל ירושלים - צה"ל נדרש לבנות את כוחו בהתאם ליכולות האויב ולא בהתאם לכוונותיו

השפעתה של ארצות-הברית על היתרון האיכותי של צה"ל

1. אבנר יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, ספריית הפועלים, תל-אביב, 1994, עמ' 16
2. Yigal Alon, *The Making of Israel's Army*, Sphere Books, London, 1971, P.72
3. משה דיין, אבני דרך, עידנים, ירושלים, 1976, עמ' 601
4. עזר ויצמן, לך שמיים, לך ארץ, ספריית מעריב, תל-אביב, 1975, עמ' 172
5. משה ארנס, הארץ, 5 ביוני 1984
6. על עקרונות "הריאליזם המדיני" הקלאסי ראו: Morgenthau J. Hans and Kenneth W. Thompson, *Politics Among Nations*, McGraw Hill, New York, (6th Ed.), 1985, pp. 1-17
7. משה דיין, שם, עמ' 213
8. חנוך ברטוב, דדו: 48 שנה ועוד 20 יום, ספריית מעריב, תל-אביב, 1978, עמ' 63
9. למעט ישראל, שלה יש זכות להמיר חלק מכספי הסיוע לרכש מקומי.
10. בשנים האחרונות נכתבה ספרות עניפה, הבוחנת את החברה הישראלית לאור קודים חברתיים, השואבים הסברים החל מהאתוס הציוני הקלאסי ועד לגישות הפוסט-ציוניות. לטעמי, דיון הממצא את עיקר הטיעון לעיל מצוי אצל דוד אוחנה, **הישראלים האחרונים**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1998
11. כולל את ההפחתה בסיוע האזרחי בגובה של 40 מיליון דולר מדי שנה מאז 1998 ועד לשנת 2008. תוכנית ההפחתה של הסיוע האזרחי כוללת גם את ישראל, שבשנת 2008 תפסיק לקבל סיוע אזרחי מארצות-הברית. במקביל נהנית ישראל מהגדלה בסיוע הצבאי בשיעור של מחצית מההפחתה, קרי 60 מיליון דולר בשנה במדרגות עולות, עד להתייצבות הסכום החל משנת 2008.
12. להרחבה בנושא הזה ראו: יחזקאל דרור, **אסטרטגיה רבתי לישראל**, אקדמון, ירושלים, 1989, עמ' 229-233, וכן אבנר יניב, עמ' 465-466

להכריע כל שילוב של איומים ושל סיכונים נגדה, הרי שברבות השנים, הצטיידות מדינות ערב במערכות נשק מתקדם מייקרת מבחינת ישראל את מחיר הניצחון במונחים של חיי אדם, של עלויות כספיות ושל ימי לחימה.

בכל מתודולוגיה שתיבחר - גם אם מדובר בשילוב של חלק מדרכי מבחן אלה או של כולן יחדיו - מן הראוי ששאלת היתרון האיכותי תידון לא רק מנקודת המבט הישראלית, אלא גם מנקודת הראייה של מדינות ערב. אם אכן יתרון איכותי עלול להשפיע על המוטיוציה של מדינות ערב להציב אתגרים ביטחוניים לישראל, חשוב יהיה להבין את הסביבה הפסיכולוגית שבה מנתחות מדינות ערב באופן סובייקטיבי את מצבן האסטרטגי במאזן הכוחות מול ישראל ואולי להקיש מכך על כוונותיהן.

מכל הבחינות שלעיל, מידת שיתוף הפעולה של ישראל עם מדינות זרות, בדגש על מיסוד "היחסים המיוחדים" עם ארצות-הברית, היא תנאי חשוב ביותר לאיזון כוחות סביר בין ישראל לערבים. ברית שתקשר עם מעצמה עשויה להוות מענה לימים בעתיד, שבהם עלולות מדינות ערב להביא את הפוטנציאל הגולמי שברשותן לכלל מיצוי ולתרגם את היתרון הכמותי שברשותן גם לכלל יתרון איכותי.¹³

הערות

1. הגדרה זו אינה רשמית, אינה מחייבת ופתוחה לביקורת. ראו דיון בנושא בהשתתפות פרופ' אסא כשר, פרופ' עוזר שילד ופרופ' אמנון יוגב בתוך **איכות וכמות**, מערכות, תל-אביב, 1985, עמ' 23-29. כמו כן ראו את פרק המבוא, שם, עמ' 10-7
2. יצחק נבון, "דוד בן-גוריון", **סקירה חודשית**, נובמבר 1974, בתוך

